

(Onderstaand lemma zal opgenomen worden in het *Vrijzinnig Handlexicon* dat in voorbereiding is. Gaarne niet vermenigvuldigen of verspreiden: slechts voor gebruik van deelnemers aan het Open College “Postmodern Belijden. Augustinus voor vrijzinnigen”, juni 2020, VU-Doopsgezind Seminarium.)

Het Sublieme

Vitamine C voor vrijzinnig geloven

De laatste jaren wordt het sublieme in meer en meer wetenschappen als interpretatiemodel toegepast, bijvoorbeeld in de politicologie en in de theologie. Het sublieme, synoniem van “het verhevene”, is echter van oorsprong een concept uit de filosofie en uit de kunstkritiek. Het beschrijft de ervaring die een mens volledig in beslag neemt, in een complete verwarring brengt, maar tegelijkertijd ook onverwachte perspectieven opent. Het combineert dus, in de termen van Kant (>), een gevoel van onlust met de sensatie van lust. Het sublieme wordt dan ook onderscheiden van het schone. Het schone veroorzaakt bij de mens een gevoel van lustvolle harmonie, bijvoorbeeld door de aanblik van een kabbelend beekje met wilde narcissen ernaast in lieflijk voorjaarslicht. Het verhevene is daarmee niet simpelweg de afschuw voor het lelijke of afschrikwekkende. Neem Picasso's *Guernica*: tot op de dag van vandaag worden mensen door dit schilderij volledig overrompeld, maar daardoor worden ze ook betrokken in denken over oorlog en vrede. Het woord ‘subliem’ is samengesteld uit de twee Latijnse componenten *sub* (onder) en *limen* (drempel of deurpost). Het sublieme ondergraaft als het ware de gebruikelijke toegang tot de wereld. Het ondermijnt weliswaar, met de nodige overmacht, de normale gang van zaken en verschaft mensen daarmee anderzijds een onverwacht nieuwe kijk op de werkelijkheid.

Sleutelfiguren in het denken over het sublieme zijn Longinus, Burke, Kant (<) en Lyotard. De door latere eeuwen ten onrechte met Cassius Longinus (213-273) vereenzelvigde auteur (pseudo-)Longinus leefde en werkte hoogstwaarschijnlijk als retor ten tijde van keizer Augustus in Rome. Hij is een tijdgenoot van Jezus en citeert als enig klassiek Grieks auteur uit het Oude Testament. Van zijn hand stamt het traktaat *De hypseos* (*Het sublieme*) dat handelt over de verheven retorische stijl. Longinus vraagt zich af hoe het toch mogelijk is dat de ene schrijver mensen in zijn verhaal meeneemt en boven zichzelf doet uitstijgen, terwijl een ander, ondanks een perfecte stijl en een foutloos geschreven tekst, daar niet toe in staat is. Het komt doordat de ene auteur het sublieme najaagt, terwijl de andere zich te strikt aan de regeltjes houdt. Volgens Longinus ontspringt het verhevene uit vijf bronnen. Ten eerste moet er een spraakmakend concept bedacht worden. Vervolgens zal de schrijver over de nodige ‘drive’ moeten beschikken. Verder moet hij de vertelkunst verstaan, het tweeledige ambacht om zinnen lekker te laten lopen en zaken als spelling te beheersen. Tenslotte is er een uitgekiende compositie nodig, die alle elementen op hun plek doet vallen. Daarbij versterken de architectuur van de vertelling en het klankspel van woorden elkaar. Longinus wijst er op dat allerlei verschillende esthetische uitingen het sublieme kunnen oproepen en stelt dat het verhevene een bovenmenselijke, maar ook een subhumane dimensie kent.

Edmund Burke (1729-1797) woonde en werkte in het Engeland en geldt als de herontdekker van het sublieme in de moderne tijd. In zijn jonge jaren publiceerde hij: *Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone* (1757). Wat hem opvalt is dat het sublieme een andere emotie oproept dan het schone en het lelijke. Het schone wekt een prettig en evenwichtig gevoel op, terwijl het lelijke slechts afschuw veroorzaakt. Toch bestaat er volgens Burke nog een ander gevoel waarbij onlust en lust tegelijkertijd optreden. Hij noemt deze sensatie *delightfull horror*. De oorsprong van dit gevoel verbindt Burke met het sublieme. Omdat hij het sublieme in een mechanisch

psychologisch systeem probeert onder te brengen, wordt het boek van de conservatieve Burke doorgaans als minder geslaagd beoordeeld,

Aan Burke komt wel de eer toe Kant (1724-1804) op een idee te hebben gebracht. In 1764 schrijft Kant een essay, waarin hij het verhevene en het schone op het alledaagse leven van mensen toepast. In 1790 behandelt hij het sublieme als kroonjuweel in het eerste deel van zijn *Kritiek van het oordeelsvermogen*. Voor Kant is het sublieme het beginsel dat het creatieve vermogen in de mens in werking zet en daarbij eveneens het avontuurlijke en het emanciperende in ons wakker kust. Op het hoogtepunt van zijn denken over dit thema aangekomen, verbindt Kant het sublieme ook met de theologie en spreekt over 'een religie van een goede levenswandel'. Door het denken van het esthetische concept van het sublieme verheven, weet Kant ethiek, geloof en reflectief denken met elkaar verweven.

De vader van het "postmodernisme", Jean-François Lyotard grijpt in de 80-er jaren van de vorige eeuw op Kant terug. Hij verplaatst het accent dat Kant op het individu en de doelgerichtheid van de samenleving legt, naar de cultuurkritische dimensie van het sublieme. Zo maakt hij de weg vrij om de Verlichting, in een bijgestelde vorm, weer als inspiratiebron te kunnen aanboren. Niet alleen in Frankrijk, maar ook in Canada en de U.S.A. heeft zijn denken de nodige invloed uitgeoefend. Het sublieme beleeft daardoor rond de tweede millenniumwisseling een renaissance.

Voor een vrijzinnige theologie is het sublieme van grote betekenis. Het staat namelijk haaks op het streven om het bestaande te conserveren. Het sublieme ondermijnt elke vorm van religieus fundamentalistisch denken. Het inspireert mensen om op een speelse, innoverende en profetische wijze te gaan geloven. In het voetspoor van Longinus kan het verhevene de interpretatie van Bijbelverhalen verhelderen. Gebruikmakend van de ideeën van Kant en Lyotard wil het ons kritisch vermogen stimuleren en ons aanzetten om ethisch en emanciperend te handelen. Het sublieme functioneert richting de samenleving als een soort vitamine C: het voorkomt bij wijze van spreken 'maatschappelijke scheurbuik'. Kunstenaars en kerken zijn de hofleveranciers van het sublieme. Kunstenaars jagen het verhevene na en kerken schrijven hun bestaansrecht toe aan 'een sublieme God'. Immers, de Eeuwige, de Opgestane en de Heilige Geest acteren in de bijbel namelijk doorgaans op sublieme wijze.

Herman Heyn

Verder lezen

R. R. Clewis, *The Sublime Reader*, London: Bloomsbury 2018.

H. den Hartog Jager, *Het sublieme, het einde van de schoonheid en een nieuw begin*, Amsterdam: Athenaeum - Polak & van Genneep, 2011.

P. Gerbrandy, *De jacht op het sublieme*, Amsterdam: De Bezige Bij, 2014.

E. Rutten, "Goddelijke verheffing of spel van vrees en lust? Het sublieme bij Longinus, Burke en Kant", in: Stoker en Reitsma, *Kunst en religie*, Den Bosch: Mathesis, 2011